

Staša Babić

Metaarheologija

**Ogled o uslovima znanja
o prošlosti**

Sadržaj

Predgovor	7
1. Znanje o znanju.....	9
Imenovanje nepoznatog.....	11
Kako znamo da (ne) znamo?.....	18
Poverenje u razum.....	23
Pobijanjem ili revolucijom do naučnog znanja?	31
Kolektivno znanje	36
Na (marginalnom) stajalištu	43
Bibliografska beleška	47
2. Znanje o prošlosti.....	49
Mesta u vremenu	49
Objasniti ili razumeti?	57
Narativi o prošlosti.....	63
Čitanje materijalne kulture	68
„Od predmeta do teksta“	76
Bibliografska beleška	83
3. Arheološko znanje.....	85
Granice prošlosti.....	85
Od teksta do predmeta.....	89

Kontradikcije dominacije	93
Nazad u maticu.....	96
Arheologija sadašnjosti.....	100
Funkcija ili značenje?	105
Opredmećivanje kulture	110
Zone razmene	116
Bibliografska beleška	120
4. Znanje i praksa	123
Ulazak u polje.....	126
Obredi prelaza	131
Promene koloseka	135
„Hibridizacija“	137
Kolektiv na Balkanu	142
Bibliografska beleška	146
Bibliografija.....	149
Indeks pojmova	173
Indeks imena	175

Predgovor

Cilj ove knjige je razmatranje načina na koje jedna akademska disciplina – arheologija, stvara znanje. Drugim rečima, namera mi je da istražim procese nastajanja specijalizovanih interpretacija prošlosti na osnovu materijalnih tragova ljudskog delanja i da postavim specifično *arheološko znanje* u odnos prema drugim vrstama istraživanja. Ovaj zadatak podrazumeva ispitivanje opštih kriterijuma na osnovu kojih se procenjuje pouzdanost posmatranja i/ili iskaza istraživača. Zato je potrebno osvrnuti se na osnovne postavke *epistemologije* i na načine na koje je ova grana filozofije odjekivala u arheologiji. Tokom gotovo dva veka postojanja, menjali su se epistemički standardi discipline, ali i širi kontekst u kojem se odvijalo arheološko istraživanje. Otud, poslednjih nekoliko decenija mnogi autori skretali su pažnju da su arheološki narativi proizvod *društvene prakse* kojom upravlja skup pravila koja nadilaze samu disciplinarnu zajednicu. Kako bi se procenio značaj ovih spoljnih činilaca, potrebno je posegnuti za alatima iz domena *sociologije znanja*. Tako nastaje „*labavo povezana porodica istraživačkih programa koja koristi istorijske i sociološke, kao i filozofske načine razmišljanja, kako bi pristupila pitanjima arheološke prakse*“ (Wylie 2002: 7). Od početka poslednje decenije XX veka, ova kompozitna strategija kritičkog razmišljanja o konceptualnim okvirima, pretpostavkama, predmetu, metodama, ciljevima koji konstituišu arheologiju kao posebno polje istraživanja, označava se terminom *metaarheologija* (Embree 1992; Wylie 2002: 12–14). Sama disciplina, dakle, postaje predmet refleksivnog posmatranja. Krajnji rezultat ovakvog poduhvata može da doprinese unapređivanju epistemičkih dometa same arheologije, ali i njenom položaju u interdisciplinarnom dijalogu. Na čitaocima će biti da prosude o doprinosu ovog priloga arheološkom znanju.

Najzad, jedna od središnjih ideja u osnovi ove knjige jeste da je sticanje znanja kolektivna praksa. Ovo moje uverenje počiva kako na teorijskim pristupima koje smatram delotvornim, tako i na sopstvenom praktičnom iskustvu, i van svake sumnje je potvrđeno upravo radom na tekstu koji sledi.

Poslednjih desetak godina, članice i članovi Centra za teorijsku arheologiju Odeljenja za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu pružaju mi bogatu i izazovnu sredinu za slaganja, neslaganja, provere i osporavanja. Dugogodišnje razmene sa Aleksandrom Palavestrom značajno su uticale na mnoge moje stavove. Kada su nam se pridružili Zorica Kuzmanović, Monika Milosavljević, Aleksandar Bandović, Marko Janković, Vladimir D. Mihajlović, Vladimir V. Mihajlović, Ivan Vranić, bili smo prinuđeni da još temeljnije promišljamo svoje argumente, što je najveće priznanje predavaču koje mogu da zamislim.

Dijalog o arheologiji koji vodim sa Ivanom Radovanović proteže se u vremenu i prostoru od Čehotine, preko Darema, do Beograda i Kanzasa.

Vera Vasiljević, osim stalne prijateljske podrške, ukazala mi je na nekoliko dragocenih tekstova koji su doprineli argumentaciji. Tatjana Cvjetićanin u pravim trenucima postavljala je prava pitanja.

Predragu Novakoviću dugujem za uvek razborite komentare.

Slobodan Perović strpljivo je podnosio ograničenja mojih znanja iz filozofije i presudno pomogao da prevaziđem neke neoprostive nedostatke.

Smilja Marjanović-Dušanić, osim pouzdanog uredničkog vođstva, pomogla mi je i svojim temeljnim poznavanjem teorije istorije.

Aleksandra Mančić i Daša Duhaček uvek iznova potvrđuju koliko su važni i uzbudljivi interdisciplinarni dijalozi.

Svima se iskreno zahvaljujem za sve komentare i savete, kako za one koje sam poslušala, tako i za one koje nisam. Najzad, iako duboko verujem u to da znanje nastaje u razmeni, jednako držim da me to ne oslobađa odgovornosti za pojedinačne izbore koje sam načinila u ovom tekstu.

Znanje o znanju

1

Dolazak modernog doba sa sobom je doneo mnoge korenite promene u mišljenju, delanju i ustrojstvu društvenog života. Institucionalizovana organizacija znanja u kojoj se danas krećemo, granice akademskih disciplina, njihov predmet, metod i cilj, sazajne mogućnosti i ograničenja – sve su ovo parametri istraživanja i proizvodnje znanja koji su krajem XVIII i početkom XIX veka postavljeni radikalno različito u odnosu na periode koji su prethodili (Agassi 2008; Weinert 2009). Potreba društva da raspolaze određenim znanjima od tada se razrešava kroz organizovane istraživačke institucije – skupove profesionalno obučanih pojedinaca, ustrojenih u hijerarhizovane odnose, koji uslovljavaju konstituisanje, održavanje i reprodukovanje ovih akademskih zajednica, prihvatanje i opovrgavanje zaključaka i autoriteta unutar njih. Nadalje, između onih koji proizvode znanje, na jednoj strani, i društva i države, na drugoj, postignuta je podela ovlašćenja i uloga koja podrazumeva poštovanje određenih pravila, pretočenih u obavezujuće zakonske i institucionalne okvire (Bourdieu 1988, 2014). Istraživači su zaduženi da objašnjavaju svet i nalaze rešenja koja vode boljitku čitavog društva. Sa svoje strane, društvo poklanja poverenje istraživačima da na osnovu svog specijalizovanog znanja određuju značaj pojedinačnih fenomena i odabiraju one čije je temeljno poznavanje u interesu svih. Sporazum podrazumeva da znanje proizvedeno u ovim okvirima predstavlja pouzdanu činjenicu, na osnovu koje društvo donosi odluke i sprovodi ih u ime i za račun svih. Ipak, budući da se sva, pa čak i moderna „društva uočljivo razlikuju s obzirom na ono što se u njima smatra sigurnim znanjem“ (Marinković, Ristić 2015: 23), otvara se potreba promišljanja načina i kriterijuma po kojima se u različitim kontekstima proizvode, održavaju, prenose, koriste i prevazilaze

ta „sigurna znanja“. Specijalizovana uloga istraživača u ovim procesima pokreće pitanje njihove društvene odgovornosti, a razmatranje specifičnih načina sticanja disciplinarnog znanja nameće se kao nužan preduslov legitimiteta njihovog položaja.

Cilj teksta koji sledi nije, i ne može biti, sveobuhvatna rasprava o ovim pitanjima. Namera mi je da razmatram neke moguće puteve sticanja sasvim određene vrste znanja – onog koje se stiče na osnovu materijalnih tragova delanja ljudi u prošlosti. Arheologija, kao akademska disciplina zadužena da tumači ove tragove i na osnovu njih stvara narative, jedan je od proizvoda modernog ustrojstva akademskih disciplina i u njene sazajne alate su upisani mnogi postulati modernosti (Thomas 2004; v. takođe Chapman, Wylie 2016: 4, 5). Arheologija je tako, tokom XIX veka, u sprezi sa drugim oblastima istraživanja, položila temelje modernih pojedinačnih i grupnih identiteta (Babić 2010). S druge strane, moguće je pratiti duge niti koje povezuju te moderne ideje o kulturi čoveka sa onima koje su zapisane još u antici (Milosavljević 2015; Mihajlović 2011). U ovom pogledu, arheološko znanje nije specifično u odnosu na druge oblasti. Taloženje, ali i transformacije svakog disciplinarnog znanja neprekidno se odvijaju i odbacivanja prethodno široko prihvaćenih stavova jednako su važna kao i novi proboji, često pojednostavljeno opisani kao *naučna otkrića* ili *naučne revolucije* (up. Weinert 2009: 77–83, 174–176, 263). Međutim, u popularnoj percepciji upravo otkrića – nagli i dramatični proboji u nepoznato, doživljeni su kao najvažnija odlika nauke. Arheološka istraživanja i u ovom smislu prate sudbinu drugih specijalizovanih znanja, pa ne samo da javnost spremno prihvata sliku o arheologu kao avanturisti u potrazi za tajnama (Holtorf 2007), već i unutar same discipline autoritet pojedinačnih istraživača u velikoj meri počiva na otkriću (Pruitt 2011). Ipak, iskopavanja u manje ili više divljim predelima po mnogo čemu se razlikuju od laboratorijskih eksperimenata, koji podrazumevaju kontrolisano uvođenje različitih parametara u vezu, kako bi se potvrdile ili opovrgle prethodne pretpostavke istraživača (Franklin, Perović 2016). S druge strane, arheološko iskopavanje jedan je od načina (takođe kontrolisanog) *prikupljanja građe*, na osnovu koje se različitim sredstvima tumači prošlost (Lucas 2001). Zagovornici pojedinih pristupa arheološkom istraživanju smatraju da terenski rad takođe treba da bude eksplicitno usmeren na dokazivanje ili opovrgavanje prethodno postavljenih hipoteza (Gibbon 1989), ali u gotovo dva veka dugoj praksi to nije najčešći slučaj. Ne samo da u istoriji arheologije ne prevlađuje hipotetičko-deduktivni metod formulisanja plana istraživanja, već je poslednjih decenija veoma snažan pritisak spoljnih faktora koji određuju gde će se, kada i kako sprovesti

iskopavanja (Novaković *et al.* 2016). Ovim putem približavamo se nekim od ključnih pitanja sticanja arheološkog znanja: načina na koji se prikupljaju i dalje obrađuju sami podaci na osnovu kojih se donose zaključci, iz kojih proističu i sličnosti i razlike između same discipline i drugih oblasti istraživanja, kako među humanističkim disciplinama, tako i među prirodnim naukama (Lucas 2001, 2012). Odgovore na ova pitanja moguće je tražiti različitim putevima.

Načini nastajanja znanja, posebno one vrste koja uživa društveno povlašćen položaj i rezultat je rada specijalizovanih pojedinaca i institucija, i sami su predmet istraživanja nekoliko akademskih disciplina sa dugom tradicijom. Međutim, suprotno uverenju rasprostranjenom kako van akademske zajednice, tako i u nekim njenim delovima, nauka nije i ne može biti jedinstveno i savršeno homogeno polje, preko kojeg vlada univerzalni konsenzus po svim pitanjima. Tako se i samo naučno promišljanje nauke grana na različite, ponekad oštro suprotstavljene strategije. Kao što mudro ističe Alison Vajli, ova raznolikost pre je potencijal nego ograničenje, jer omogućava da se istraživački alati neprekidno menjaju i fino podešavaju prema specifičnom problemu, pri čemu je nužno zadržati „*internu koherentnost i eksternu konzistentnost*“ (Wylie 2000: 230, 231; takođe Wylie 2002: 200–210).

Specifičan problem u ovom slučaju je, dakle, *arheološko znanje* nastalo kao rezultat određene disciplinarne i akademske prakse, načini na koje se ono stiče i prenosi, kao i kako se odnosi prema drugim vrstama znanja. Tražeći odgovore na ova pitanja nužno je posegnuti izvan arheologije u uskom smislu i potražiti alate u srodnim oblastima istorije, sociologije, antropologije, filozofije, na način koji se može opisati kao *metaarheologija* – hibridno polje sinergije različitih srodnih istraživačkih strategija, čiji su predmet epistemološka i etička pitanja teorije i prakse arheologije (Embree 1992; Wylie 2002: 7, 12–15). Razmotrimo zato neke od raspoloživih konceptualnih alata kojima su sticana znanja o znanju, u potrazi za koherentnim i konzistentnim pristupom.

Imenovanje nepoznatog

Umberto Eko kaže: „*znati znači davati imena kompozicijama prostih ideja*“ (Eko 2000: 65). Među slikovitim primerima kojima nas ovaj izvrsni

autor vodi kroz zamršene probleme pripisivanja značenja odabiram onu o osamdeset godina dugom procesu prikupljanja podaka, imenovanja i, najzad, formiranja znanja o jednoj nepoznatoj i neobičnoj pojavi – kljunaru. U izboru se rukovodim uverenjem da ova priča sadrži mnoge elemente značajne za razumevanje načina nastanka naučnog znanja uopšte, a potom i za promišljanje tipično arheoloških situacija.

Priča počinje kada je 1798. godine iz Australije u Britanski muzej u Londonu stigla punjena koža male životinje sasvim nepoznate Evropljanima (Eko 2000: 207–214). Istina, njeni pojedini delovi: kljun kao u patke, telo kao u krtice, rep kao u vidre, noge na kojima su u isto vreme i kandže i plovne kožice, ličili su na različite poznate stvari, ali je njihov sklop (*kompozicija prostih ideja*) odstupao od svih poznatih pravilnosti u životinjskom svetu, na osnovu kojih su prirodnjaci već načinili i usavršavali klasifikaciju vrsta. Spis na kojem je počivala, *Systema Naturae* švedskog prirodnjaka Karla Linea (Carl Linnaeus, 1707–1778), objavljen je 1735. godine i brzo je stekao veliki ugled među učenjacima. Do svojeg značajno dopunjenog desetog izdanja, štampanog 1758. godine, obuhvatao je preko četiri hiljade vrsta životinja, klasifikovanih u takozvanu *binominalnu nomenklaturu* po zapaženim srodnostima, gde se dvema latinskim rečima opisuju i sažimaju ključne osobine i međusobne veze vrsta (Blunt 2002). Čudnovata životinja pristigla iz Australije nije se, međutim, uklapala u postojeće okvire, pa je jedna od prvih reakcija naučnika koji su pokušali da odgonetnu ovu zbunjujuću pojavu bila da se uvere da nije reč o prevari. Kada su razvejane ove sumnje, usledili su pokušaji da se nova i nepoznata pojava uklopi u Lineov postojeći sistem, tako što su neki predlagali da se uvede nov i jedinstven rod, da se uvaži njena trojaka priroda: osobine ribe, ptice i četvoronošca spojene u jedno, ali i da se u potpunosti odustane od klasifikacije i da se životinja naprosto temeljno opiše. Novi zamah razmišljanju usledio je kada su 1802. godine u Evropu stigla i dva cela preparirana primerka, mužjak i ženka, na kojima su se mogli uočiti i drugi detalji, pre svega reproduktivni organi. Tako je pokrenuto ključno pitanje: da li je posredi vrsta sisara koja rađa žive mladunce. Godine 1809. ugledni prirodnjak Žan-Batist Lamarck (Jean-Baptiste Lamarck, 1744–1829), međutim, odlučuje da životinja iz Australije nije sisar, jer ženka nema mlečne žlezde, ali ni ptica, jer nema krila, pa predlaže da se Lineov sistem dopuni i za nju formira nova klasa, sa novim imenom – *prototheria*. Etjen Žofri Sent-Iler (Étienne Geoffroy Saint-Hilaire, 1779–1853), koji je kao i Lamarck bio rani zagovornik evolucionističkih ideja (Weinert 2009: 93 i dalje), takođe je posegao za novom klasom, sa dodatnom argumentacijom: prirodnjak kaže kako klasifikacije nisu samo

način raspoređivanja, već rukovode i našim aktivnostima, pa tako, kada dotad nepoznatu pojavu svrstamo u postojeće kategorije, smatramo da smo rešili problem. Ako, međutim, ostavimo pitanje klasifikovanja otvorenim, prinuđeni smo da tragamo za novim odlikama i tako izbegnemo prinudno pogrešno svrstavanje nepoznatog objekta ili pojave, koji treba da budu podsticaj za pretpostavku. Tako je Sent-Iler dugo i uporno, još od 1803. godine, zdušno zagovarao svoju pretpostavku da se nepoznata životinja razmnožava iz jajeta (Eko 2000: 211).

Jaja kljunara pominjana su još u ranim izveštajima s lica mesta, a posebno je zanimljiv onaj iz 1822. godine, gde istraživač po imenu Patrik Hil kaže kako je od domorodačkog poglavice Kukugonga saznao da ova životinja polaže dva jajeta, koja su po veličini, boji i obliku slična kokošijim. Eko (2000: 211) komentariše ovaj slučaj: „*Mi znamo da su jaja sićušna, pa ili Kukugong greši kad je u pitanju veličina, ili slabo govori engleski, ili Hil ne razume njegov jezik. A nije isključeno ni da poglavica namerno laže da bi ugodio istraživaču*“. Godine 1829. Sent-Iler dobija još jednu potvrdu svoje pretpostavke, kada su u udubljenju u pesku Australije viđena i nacrtana jaja po veličini slična jajima gmizavaca. Prirodnjak je ovde našao potvrdu, kako se najzad pokazalo, tačne pretpostavke, ali na osnovu pogrešnog podatka, jer se u tom slučaju verovatno radilo o jajima kornjače. Tek 1865. godine, posle Sent-Ilerove smrti, jedna ženka kljunara uhvaćena je i smeštena u kavez oblasnog guvernera negde u Australiji, gde je, verovatno pod stresom od zarobljenštva, snela dva jajeta. Ipak, ponovo su neki istraživači posumnjali da je posredi neslana šala i da su jaja podmetnuta, tako da je rasprava nastavljena sve do 1884. godine, kada je najzad postignut dogovor među istraživačima da su kljunari sisari koji se razmnožavaju iz jajeta. Iz ove više od osamdeset godina duge naučne debate, u kojoj se prirodnjaci nisu slagali ni oko čega, Eko (2000: 213) najzad izvlači zaključak o dijalektici poznavanja i znanja:

„Mogli bismo da kažemo da je i u jednom i u drugom slučaju pobedila jedna teorija, pošto je primorala istraživače da na licu mesta potraže ono što je po teoriji trebalo da postoji..., da je jedna akademska družina pobedila drugu..., možda nikad ne bi bile otkrivene ni dojke ni jaja. Ali, činjenica je da su na kraju otkrivene i dojke i jaja, tako da je danas teško poreći da ženka kljunara doji mladunce, a takođe i leže jaja.“

Dakle, u središtu čitave duge debate među prirodnjacima nalazio se paradoksalan spoj osobina dotad nepoznate životinje, koji je onemogućavao svrstavanje ove pojave u poznate i imenovane klase. Razrešen je tako što

je stvorena nova klasa sa novim imenom – *monotremes oviparous*, koja je obuhvatila pojavu koja je pokrenula debatu i u isto vreme otvorila mogućnost da joj se priključe i druge srodne, koje u tom času nisu bile poznate. Kasnijim istraživanjima zaista su konstatovane druge slične, mada i dalje malobrojne vrste – sisari koji ležu jaja. Tek je prihvatanje Darwinovih ideja, koje ni samo nije teklo glatko (Weinert 2009: 93 i dalje), omogućilo da se objasni ova neobična pojava. Na drugoj strani, ime ove životinje u govornim jezicima ne potiče od osobina koje su zadale toliko muke naučnicima, pre svega zainteresovanim za njene reproduktivne osobine. Naziv koji je stigao u Evropu s prvim prepariranim primerkom i kojim su je označavali australijski kolonisti na jeziku svoje zemlje porekla: *duckbilled platypus* – do danas je sačuvan u nekom obliku u većini drugih jezika (*Schnabeltier* na nemačkom, *ornitorinco* na italijanskom), pa i u našem. Ova imena u prvi plan ističu odmah uočljive osobine, pre svega kljun.

Priča o kljunaru sadrži mnoge elemente poznate i iz drugih situacija u kojima se istraživači susreću sa do tada nepoznatom pojavom koju nastoje da objasne. Iz ovih sličnosti istraživačkih situacija proističe niz pitanja koja valja uvek iznova ispitivati. Pre svega, u samoj srži ove duge polemike među prirodnjacima bila je težnja da tu novu pojavu dovedu u vezu s već postojećim znanjem, oličenim u *imenovanju i klasifikaciji*, kao ključnim sredstvima uvođenja reda u različite uvide u svet. S druge strane, nijedna istraživačka disciplina ne odriče se lako sistema koji je već postavljen, čak ni kada on počinje da pokazuje znake ozbiljnih nesavršenosti. Duga istorija odbijanja heliocentričnog modela i činjenica da je trebalo da prođu 144 godine od kako je Nikola Kopernik (Nicolaus Copernicus, 1473–1543) formulisao svoj model kosmosa, do njegovog prihvatanja (Weinert 2009: 3–36), rečito govori da jednom uspostavljen sistem pruža snažan otpor promenama. Nasuprot uvreženoj ideji o nauci kao o neprekidnom usponu znanja, sa povremenim iznenadnim skokovima – *otkrićima*, koja ubrzavaju ovaj linearni hod progressa, istorija obiluje primerima zaboravljenih znanja, neprihvaćenih teorija, odbijanja i dugih procesa pregovaranja i usaglašavanja. Počeci arheologije takođe su obeleženi debatama o starosti ljudskog roda i prvih izrađenih oruđa, koja je trajala kroz ceo XIX vek (Chapman, Wylie 2016: 2–5). Jedno od centralnih pitanja kada razmišljamo o sticanju znanja zato je kako se ono menja i kako jedna opšteprihvaćena činjenica biva zamenjena drugom. Drugim rečima, koji *kriterijumi* određuju da li će i kada doći do ove smene i ko donosi ovu odluku?

Jedan mogući način, za koji se u slučaju kljunara opredelio Sent-Iler, jeste otvaranje postojećeg sistema za nove pojave i zakonitosti. U tom

slučaju, nastavlja se i potraga za novim podacima, koji će omogućiti usaglašavanje postojećeg znanja sa zapaženim odstupanjima. Na taj način otvara se pitanje: kada možemo smatrati da je prikupljanje podataka završeno, odnosno *koliko je i kakvih podataka dovoljno* da bi se doneo naučno validan zaključak? U naukama koje pretežno počivaju na eksperimentalnim posmatranjima, ovo pitanje može imati i oblik: kada se može smatrati da je eksperiment završen i da su rezultati konačni? Jedan mogućí odgovor je da se eksperiment završava kada eksperimentatori smatraju da su postigli rezultat koji se može braniti na sudu (Franklin, Perović 2016). U arheologiji, međutim, pitanje sveobuhvatnosti podataka kojima (ne) raspoložemo postavlja se na tri različita nivoa: na prvom mestu, neki materijali koje koriste ljudske grupe, kao što su keramika ili kamen, daleko su trajniji i bolje odolevaju različitim procesima propadanja nego, na primer, drvo, koža i druge organske materije. Potom, različite tehnike iskopavanja omogućavaju različit stepen obuhvatnosti onoga što jeste sačuvano, kako zbog raspoloživih mogućnosti, tako i zbog stava istraživača šta i kako prikupiti i dokumentovati (Lucas 2001). Najzad, usled ovih okolnosti, ali i zato što različita istraživačka pitanja i strategije zahtevaju različite podatke, postavlja se pitanje da li podaci kojima raspoložemo adekvatno reprezentuju segment prošlosti koji je predmet istraživanja (Lucas 2012: 18, 19). Otud arheolozi izvesno i nužno rade sa nepotpunim podacima, bez obzira na to koliko brižljivo se posvete prikupljanju. Svakako, moguće je reći da se u pogledu sveobuhvatnosti sve nauke sreću s manjim ili većim ograničenjima – pomislimo samo na astronome. Neka su ograničenja tehnička, i napredak pojedine nauke meri se i savlađivanjem ove vrste prepreka. Neka su, međutim, konceptualna i odnose se na vladajuća pravila o tome šta je *validan podatak*.

Videli smo na primeru kljunara da su prirodnjaci, pred pojavom koja je odstupala od svakog ustanovljenog reda, prvo posumnjali da je koža neobične životinje „*lažna tvorevina koja je zapravo nastala veštačkim sredstvima*“ (Eko 2000: 208). Suočeni s nepoznatim i neobjašnjivim, pomislili su da je i nemoguće, jer je njihova *prethodna ideja* ograničavala polje mogućeg. Na sreću, u ovom slučaju naučnici su prevazišli sumnjičavost i prionuli na posao prikupljanja još podataka, ali nam njihova početna neverica ukazuje na sledeće važno pitanje: da li su naša posmatranja pojava sasvim lišena uticaja naših očekivanja? Da li naša očekivanja mogu biti toliko snažna da učine da potvrdi sopstvene pretpostavke nalazimo i u podacima koji su pogrešni, kao kada je Sent-Iler u jajima kornjače video potvrdi da je kljunar ovipara (Eko 2000: 212)? Najzad, kako uopšte nastaje *podatak*? Od odgovora na ova pitanja zavisi čitav niz istraživačkih

izbora, kako u arheologiji (Chapman, Wylie 2016: 8, 20–22, 71–72; Wylie 2002: 5, *passim*), tako i u drugim poljima istraživanja (Fagan 2010; Franklin, Perović 2016).

Jedan mogući izbor je odustati od objašnjenja i zadovoljiti se *opisom*, kao što su pred izazovom kljunara predlagali neki malodušni prirodnjaci koje pominje Eko. Pa ipak, tek onda se u punoj meri suočavamo sa načinom na koji opisujemo nepoznatu pojavu i nužnošću da posegnemo za *poređenjima* s poznatim („*kljun kao u patke*“), kao što Kukulcun poredi jaja kljunara sa kokošjim kako bi Hilu dočarao prizor i preneo mu svoje znanje. Dvojica učesnika ove razmene pripadala su različitim kulturama i jezicima, pa je lako moglo doći do nesporazuma. Osim toga, bili su povezani nesimetričnim *odnosom moći kolonizatora i kolonizovanog*. Eko (2000: 115–116) nam nudi još jednu priču o susretu kultura i potrebi da se u tim okolnostima pripiše značenje nepoznatim pojavama, onu u kojoj se na obale Novog sveta iskrcavaju španski konkvistadori i sa sobom dovode konje. Još jednom se radi o nepoznatoj životinji, koja izaziva užas kod astečkih posmatrača. Kasnije će se puške, topovi i male boginje, koje su sve sa sobom doneli evropski brodovi, pokazati daleko opasnijim, ali u času prvog susreta poseban nespokoj izazvalo je spajanje konja i jahača u jednu čudovišnu sliku, za koju nisu postojale reči. Zato su prvi izveštaji koji su poslani na Montezumin dvor sadržali piktograme sa znakom za jelena – *maçatl*, uz napomenu da su životinje o kojima je reč visoke kao krovovi kuća. Ubrzo su, međutim, Asteci naučili o konjima toliko da su ih i sami uzgajali i najzad prilagodili špansku reč– *caballo* u *kawayo* na jeziku nauatl. Na putu od potpunog neznanja do temeljnog usvajanja nove pojave, Montezumini podanici pošli su od opisa, u kojem su *uspostavili analogiju* s već poznatim, da bi završili sa usvajanjem novog znanja, kako o uzgoju konja, tako i o drugom jeziku i načinu mišljenja.

Opisivanje, dakle, takođe podrazumeva *tumačenje* kroz uspostavljanje sličnosti. U arheologiji je ovaj postupak star gotovo kao i sama disciplina, čiji koreni velikim delom počivaju na zapažanju sličnosti i uspostavljanju veza između materijalnih tragova prošlosti i etnografskih zapažanja o vanevropskim narodima (Babić 2010). Kroz kasnije teorijske rasprave, način uspostavljanja analogija, kako sa etnografskim materijalom, tako i između različitih skupova arheoloških nalaza, predstavlja jednu od temeljnih tema u okviru kojih se izoštavaju konceptualni alati discipline (Kuzmanović 2009; Wylie 2002: 136–153). Ovo nije neobično, ukoliko se ima u vidu da je osnovni zadatak arheologije da tumači prošlost, upravo zato što je ona u mnogim aspektima *različita* od sadašnjosti, pa je potrebno premostiti ove razlike i učiniti jasnijim drugačiji kulturni kontekst.

Najzad, svako istraživanje koje sprovode specijalizovane institucije i pojedinci unutar njih odvija se i procenjuje unutar same istraživačke zajednice, ali i izvan nje. Mnogi rezultati naučnog rada postaju deo svakodnevice i onih članova društva koji ne znaju ništa o principima na kojima oni počivaju, već manje ili više svesno koriste krajnje ishode ovog specijalizovanog znanja. Kompjuterska tehnologija, bez koje je danas teško zamisliti i sasvim jednostavne situacije, dok najveći broj korisnika računara ne zna gotovo ništa o tome što se zbiva u kućištu pored njihovog radnog stola, može biti ilustrativan primer. Arheologija, s druge strane, svoj puni smisao ima tek onda kada rezultati naših istraživanja postanu *javno dostupni* (Babić 2014c; Tilley 1989; veoma eksplicitno McGuire 2008). Na ovom mestu otvara se pitanje da li je ideja arheologa o tome šta je najviše dobro koje proizilazi iz njihovog rada ista ona koju o tome imaju druge društvene grupe (Scarre & Scarre 2006: 3). Drugim rečima, istraživači mogu na sasvim drugačiji način procenjivati značaj pojedinih pojava ili problema u odnosu na one koji ne raspolažu specijalizovanim znanjem. Tako je osamdeset godina duga debata među prirodnjacima o kljunaru i njegovim reproduktivnim svojstvima, kao i o tome gde ga treba svrstati u Lineovoj klasifikaciji, za spoljne posmatračice ostala mnogo manje privlačna nego njegov na prvi pogled uočljivi kljun, koji mu je i dao popularno ime. Njegova dva latinska imena, oko kojih je proliveno mnogo učenjačkog mastila, poznata su samo posebno posvećenim posmatračima. Pitanje o tome da li se ova neobična životinja razmnožava iz jajeta ili ne svakako nije na vrhu prioriteta savremenih tema koje traže naučno tumačenje, ali ono je tesno povezano sa pitanjem evolucije, koje, međutim, jeste (Fuller 2015: 86–101; Weinert 2009: 139–143). Zato se pokreće pitanje odnosa istraživača prema javnosti i *odgovornosti* koja proističe iz toga što raspolažu znanjima za koja sami procenjuju da su zajednici potrebna. Na drugoj strani, postoji i odgovornost same zajednice za načine na koje prima i koristi ova znanja. Ovaj odnos može biti opterećen tenzijama koje parališu delanje na obe strane. Zato je nužno uvek iznova postavljati pitanja o *ovlašćenjima i ograničenjima* svih aktera.

Ovim se zatvara jedan krug mogućih pitanja koja pokreće moderno ustrojstvo specijalizovanog znanja. Neka od ovih pitanja, međutim, proističu iz promišljanja prirode znanja koja su daleko starija i, kao i mnogi aspekti našeg života, korenima sežu u antičku Grčku.